

ի նմա ոսկեզարդ գահոյք, յորս բազմալ երևիարքայնազելի ճոխութեամբ, շուրջ զիւրեալ ունելով պատանեակս լուսատեսակս սպասաւորս ուրախութեան, ընդ նմին և դասս գուսանաց, և խաղս աղջկանց զարմանալոյ արժանիս. անդէն և սուսերամերկաց հոյլք, և ըմբշամարտաց պատերազմունք. անդ և դասք առիւծուց, և այլոց գազանաց. և անդ երամբ հաւուց զարդարեալք ի պէսպէս պաճուճանս, զոր եթէ զամենայնն որ ի նմա գործք ի թիւ որ կամիցի արկանել, բազում աշխատութեան պէտք են անձինն՝ եւ լսողաց :

Եւ է փառք տաճարին ահեղ իմն և զարմանալի, եղեալ են ի նմա դրունք հատուածոյք մանր յօրինուածով և հրաշալի գեղգեղմամբ ի բանալն իւրեանց, երկբայիկք են օգաբերք զովացուցիչք. իսկ հուս առ միմեանս գոլով՝ երեւին իբրեւ զմի պատկեր :

Պատմեաց մեզ եւ հաւատարիմ ստիկան մի ի գործավարաց քաղաքին՝ եթէ եմուտ ի շինուած տաճարին երկաթ լտերս իբրեւ երկերիւր հազար. և հաւաստապէս ճշմարտութեամբ նւազեաց զասելն, քան թէ առատութեամբն յաւելեաց ի բազումս. իսկ և նիստ փառաց տաճարին յամենայն կողմանց գաւառին ի մէջ քաղաքին երեւի իբրեւ զմեծ մի բլուր, ոչինչ նուազեալ բարձրութեամբ քան զբարանձաւ ծայր կղզոյն :

Պարսպէ անմերձենալի ամրութեամբ և զծայրս ամրոցին. և շինեալ ի նմա շտեմարանս մեծամեծս, և համբարանոցս, միանգամայն և տունս գանձուց և զինուց և ասպազինաց անհուն բազմութեանց : Եւ եթէ զամենայն ըզզարդ շինուածոյն, զոսկեզարդ փողոցան և զգումբէթակապ խորանայարկան, և զզանազան տեղիս գահոյիցն, որք առաւել այլակերպութեամբ մի քան զմի գերահրաշապէս փայլեն, և ըստ արժանեացն մանրամասնաբար գովասանել որ կամիցի, կարծեմ թէ յանհասութիւն ձկտեալ տատանի, որ և հասանելոյ չէ կարողութիւն : Եւ այց մեր զգի-

պողսն և զպատշաճաւորան՝ որքան է կարողութիւն, ի լրումն ընծայեցաք գեղեցիկ քոյոցդ ախորժակաց, ո՞վ քաջազգի և տան մեծի արգասաւոր և նախնական մեծ :

ԹՈՎՄԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Ուրիշ անգամ մըն ալ այս մատենագրին Աղթամարի եկեղեցւոյն վրայ ըրած նկարագրութիւնը կը գնենք օրագրիս մէջ :

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հոսմայ կորոզները :

Երկայնաձև միակտուր քարերուն, որ կը կանգնուին քաղաքներու հրապարակաց և կամ յիշատակի արժանի տեղերուն վրայ, կոթող կ'ըսենք. ընդհանրապէս քառակողմ կ'ըլլան ասոնք, բլրգած և սրածայր : Եգիպտացիք իրենց պալատներուն կամ մեհենից մուտքը քարէ կոթողներով կը զարդարէին : Ոմանք կ'ըսեն թէ այս կոթողները ժամացոյցի սլաքի պէս՝ արեւուն բարձրութեան աստիճանները ցուցնելու համար էին, ինչպէս նաև օրերը, ժամերը և չորս եղանակները. այլք ալ դամբաններ են ասոնք ըսին : Ինչպէս որ կ'երևնայ նէ մեզի, աւելի ճշմարտանմանը այս երկրորդ կարծիքն է, որուն կը հետեւին հիմակուան հնախօսները, որոնք կոթողներու խորհրդատառ գրերուն վրայ՝ Եգիպտոսի թագաւորաց և կամ իշխանապետաց անուններ կարդացին :

Եւս կոթողներէն ոմանք գորշախայտ կ'էն են. բայց ընդհանրապէս կարմիր կրանիտէ են, զոր Եգիպտոսի Սին քաղաքին քարահատներէն կը հանէին : Ի՞նչ նեղութիւն և աշխատանք կը կրէին անշուշտ Եգիպտացիք այդ մեծաքանակ քարերը կտրելու և անոնց վրայ խորհրդատառներ քանդակելու համար, ու ընցմով լի են. բայց այսչափ բազմաթիւ յիշատակարաններ կանգնուած տեսնելէն ետքը՝ մեր զարմանքը աւելի անոր վրայ է, թէ ուրեմն ինչպիսի հնար-

քով ու ճարտարութեամբ կը փոխադրէին այն քարերը Սիեն քաղաքէն ինչուան՝ Վեղոսի գետաբերանքը, ու զանոնք իրենց տեղերը կանգնելու դժուարութիւնը իրենց ճարտարապետական արուեստովը կը դիւրացընէին: Պլինիոս այսչափ միայն կ'ըսէ թէ՝ « Կրանիտի քարահատերը ինչո՞ք չհեռու ըլլալով Վեղոսի եզերքներէն՝ երբոր կոթող մը բոլորովին կը տաշուէր, քարահատին մէջ ճամբայ մը կը փորէին, որպէս զի կարենան երկու նաւակ կոթողին տակ բերել, որ երկու ծայրովը միայն քարաժայռերուն վրայ կոթընած կը կենար. վերջէն այս նաւակները ջրանցքով ինչուան գետը կ'իջեցընէին »: Իսկ թէ արդեօք Լազիպտայիք ինչպէս կոթողները կը կանգնէին՝ որոշ տեղեկութիւն մը չունինք:

Հռոմայեցիք այդ կոթողներուն մեծագործութեանը վրայ զարմացած, առին անոնցմէ իբրեւ յաղթանակի պէս Հռոմ բերին: Բմիսնոս Հին պատմիչը վեց հատ մեծ կը համրէ հոն բերուած, և 42 պղտիկ: Բյուսորուան օրս ալ ասոնք նոյն հոյակապ քաղաքին երևելագոյն ճիւղութիւններէն են. բայց Հռոմայ զանազան քաղաքական խռովութեանց ժամանակ կործանած կոտորտած ըլլալով, շատ մեծ աշխատանք հարկ եղաւ զասոնք կանգնելու համար. այն ալ մէկ քանին միայն այս բարեբաղդութիւնն ունեցան: Եւ որովհետեւ ասոնց պատմութիւնը կրնայ հետաքրքրեալ բան մը ըլլալ ընթերցողաց, համառօտ մը գնենք հոս:

Ս. Պետրոս մայր եկեղեցւոյն հին աւանդատան քովը՝ շատ ատենէն ՚ի վեր հողին տակը թաղուած մնացած էր ուրիշ աւերակաց հետ այս կարմիր կրանիտէ կոթողներէն մէկը, որ անստոյգ աւանդութեամբ մը կը կարծուէր թէ Սեստոսի որդւոյն յիշատակին նուիրուած ըլլայ: Սոյն կոթողը, որ Կալիգուլա կայսեր ժամանակը Հռոմ բերուած է, ամենեւին վրան խորհրդատաւ չունի, և շատ հաւանական է որ Լազիպտայեցի կոթողներուն հռոմէական նմա-

նութիւն մը ըլլայ՝ Լազիպտոս շինուած: Լազիպտոսութիւնն էր 111 թղաչափ ու կէս (76 1/2 ոտք). խարսխին լայնութիւնը 12 թղաչափ, իսկ գագաթինը 8: Վսեստոս Ե սրբազան քահանայապետէն առաջ քանի մը պապեր մտածեր էին այս կոթողը Սբոյն Պետրոսի հրաշալի հրապարակը կանգնելու, բայց զժուարութիւններէն և մեծ ծախքէն վախնալով՝ ոչ ոք կրցաւ իր խորհուրդը առաջ տանիլ: Իսկ Վսեստոս Ե, որուն շատ սիրելի էր մեծագործութիւնը, ուզելով ամէն դժուարութեանց յաղթել՝ առաջարկեց այս իր խորհուրդը Լազիպտայի վարպետ ճարտարապետներուն ու հնարագիտաց: Կրսեն թէ հինգ հարիւրի չափ անձինք առաջ նետուեցան, ու ամենքը մէյմէկ ուրուագիծ ներկայացուցին. բնականաբար բոլորին ալ կարծիքը իրարմէ տարբեր էին: Կոթողին կէսը հողին մէջ՝ գրեթէ կիսականգուն կեցած էր: Ենդիւրը անոր վրայ էր՝ թէ արդեօք կէսէն վար հողը փորելէն ետեւ նոյն դիրքովը փախադրեն, չէ՞ նէ հողէն դուրս մնացած մասն ալ բոլորովին պառկեցընէն ետքը: Եւ վերջին կարծիքին վրայ էր Ֆոնդանա երեւելի ճարտարապետը, և կը պնդէր՝ ընդդէմ ընդհանուր կարծեաց՝ թէ պէտք է պառկած դրքով փոխադրել զկոթողը, և տեղը հասնելէն վերջը ոտքի վրայ կեցընել: Ֆոնդանա ուրիշ պղտի կոթողի վրայ յաջողութեամբ փորձ մը կատարել տալով, հասարակաց ընդունելի եղաւ իր կարծիքը. և թէպէտ Վսեստոս իրեն երկու օգնականներ ալ տուաւ, բայց Ֆոնդանա չընդունեցաւ և ուզեց այս փառքը միայն ինքը ստանալ՝ ամէն վտանգ յանձն առնելով: Կոթողին ծանրութիւնը կը կշռէր 800,000 լիպրա. իսկ այս աշխատութեան համար բռնուած արուեստաւորաց թիւը 900 էր, և 140 ալ ձի: Կոթողին գեանին վրայ պառկած մասը 3 թղաչափ սկսան վեր վերցընել գետնին երեսէն. այդ գործողութիւնը տասուերկու ժամով եղաւ, անբաւ բազմութեան գիմաց, որոնց խստիւ արգե-

Հռոմայ Հասարակաց ըստ ռաճ հրապարակին կոթողը :

ըեալ էր խօսիլ կամ ձայն հանել : Պար-
ծաւորները փողահարին ձայնին համե-
մատ կը շարժէին , թմբուկին ձայնովն
ալ կը հանգչէին : Հրապարակը տարին
կոթողը՝ հորիզոնական դրքով չորս գլա-
նի վրայ պառկեցուցած : Բայց խարըս-
խին վրայ բարձրացնելու համար սպա-
սեցին որ ինչպէս սրբազան քահանայա-
պետը հրամայեր էր՝ ամառնային տաք
ամիսները անցնին . վերջապէս 1586

տարւոյն սեպտեմբերի 10^{ին} հաստատե-
ցին կոթողը զարմանալի գործունէու-
թեամբ : Արշալուստն սկսեր էր գոր-
ծողութիւնը , և 52 ժուռով լմնցաւ՝ ա-
րեւ մտնելու ժամանակ : Այն կոթողը
անկործանելի կանգուն կեցած է ին-
չուսն հիմա անուանի ճարտարապետին
դրած տեղը :

Ֆոնդանային ձեռք զարկած գործոյն
յաջողելուն վրայ բոլոր քաղաքացիք

ծափաձայն գովեցին, և Վասսոյ անուանի բանաստեղծը երկու անգամ այս կոթողն ու անոր վրայի խաչը նուագեց : Վսեստոս սրբազան քահանայապետն ալ իր սրտին ուրախութիւնը ցուցնելու համար՝ երկու միտալ քանդակել տուաւ յիշատակի համար, և ազնուականութեան պատուով ու ասպետութեան նշանով մեծարեց զՖոնդանա . և փոխարէն իր աշխատութեանցը տուաւ 5,000 ոսկի վահանակ, և եկամուտ կապեց 2,000 վահանակ՝, որ որդւոց որդի իրեն սերունդը վայելէ զայն : Երոնցմէ զատ Ֆոնդանայի մնացին կոթողը փոխադրելու համար շինուած մեքենաները, որոնցմէ 20,000 վահանակ շահ ունեցաւ :

Բաշխընը այսպիսի յաջողութեամբ ըմբռնալէն ետքը, Ֆոնդանա ամենեւին դժուարութիւն չկրեց ուրիշ իրեք կոթող ալ կանգնելու, ինչպէս որ Վսեստոս կը փափաքէր : () գոստոսի մահարձանին կոթողը, որն որ 66 ոտք բարձրութիւն ունի, կանգնուեցաւ Աստ. Մարիամ եկեղեցւոյն հրապարակը : Հին Հռոմայ աւերակները փորելու ժամանակ գտնուեցան մէկալ երկու կոթողներն ալ, որոնցմէ մէկը Ս. Յովնանէն Լափերանէան եկեղեցւոյն հրապարակը բարձրացած է, մէկան ալ ժողովրդեան ըսուած (Piazza del Popolo) հրապարակին մէջ :

Լատերանեան կոթողը թերեւ ինչուան հիմա ճանչցուած կոթողներուն մէջ ամենէն աւելի գեղեցիկն է և հըսկայածը : Համբաւաւորն թոյլած սիս Բ. Լափատացւոց թագաւորը, որ և Սերիս կ'ըսուի ու Սերիսեան հրաշալի լիճը բանալ տուողն է, Լափատոսի թագաւորին մէջ կանգնեալ էր զասիկայ . Վաթիւսէս թէպէտ բոլոր միւս կոթողները ջարդուբուրդ ըրաւ կործանեց, բայց այս կոթողը նորոգել տուաւ : Սերըն Կոստանդիանոս Հռոմ բերել տուաւ, ուր Ֆոնդանա Սեփ կրկիսին աւերակներուն մէջէն դուրս հանեց :

Եւս փառաւոր կարմիր կրանիտ քարէ կոթողը աղուոր խորհրդատառերով քանդակուած է :

Վանք հիմա մեր պատկերին մէջ երեցած կոթողին ստորագրութեանը : () ասիկայ ալ նոյն ճարտարապետը կանգնած է Բիաջա Ռէ Բոֆօլոյ հրապարակին մէջ, որուն մուտքը ամէն ճանապարհորդաց զարմանք կը բերէ : Լափատոսի Հելիոպոլիս կամ Բրեգ քաղաքին մէջ բարձրացընել տուեր էր այդ կոթողը Սամեսիս Ա թագաւորը՝ աւրեգական տաճարին փառաւորութիւն մը տալու համար . () գոստոս կայսեր ժամանակ Հռոմ բերուեցաւ և մեծ կրկիսին մէջ դրուեցաւ : Երոն վրայի յունական արձանագրութենէն իմացուեցաւ որ Լափատացւոց ծանօթ էր եռաստուածութիւնը՝ : Իր պատուանդանին վրայ չորս նորաքանդակ սփինքսներ դրուած են . իսկ ինքը իրեն մեծութեամբը, գեղեցիկութեամբն ու խորհրդատառերուն կատարելութեամբը Լատերանեան կոթողէն զրեթէ քիչ վար կը մնայ :

Եւս կոթողներէն զատ գեւ ուրիշ ալ կը գտնուին Հռոմայ մէջ, ինչպէս է Պանթէոնի հրապարակին մէջինը, և այլն . իսկ Սոնդէ-Չիգորիոյի հրապարակը բարձրացած կոթողը նոյնպէս Հելիոպոլսոյ մէջ կանգնուած էր Փսամետիկոս Ա թագաւորէն, որ սփինքսի նման ձևացուած է կոթողին վրան՝ մարդու գլխով ու թւերով, և նուէր մը կ'ընծայէ Փրէ աստուծոյն : Եւսիկայ ալ նոյնպէս () գոստոսի ժամանակ Հռոմ փոխադրուեցաւ, որպէս զի Բրեգի հրապարակին մէջ եղած միջօրէականին սլաքի տեղ բանեցընեն . Լենեդիկտոս ԺԳ սրբազան քահանայապետին ժամանակը հողէն դուրս հանուեցաւ, և Պիոս Զ ալ տեղը հաստատողն եղաւ :

1 Հեթանոս ազգի մը եռաստուածութիւն ճանչնալը՝ արտաքին վկայութիւն մըն է Երրորդութեան խորհրդոյն ճշմարտութեանն ու հարկաւորութեանը :